

University of Groningen

Labour circulation and socio-economic transformation

Spaan, E.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1999

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Spaan, E. (1999). *Labour circulation and socio-economic transformation: the case of East Java, Indonesia*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Samenvatting

Inleiding

Deze studie beoogt een beschrijving en analyse te geven van de determinanten en belangrijkste economische consequenties van verschillende vormen van arbeidsmigratie vanuit en in Oost-Java, Indonesië, alsmede van de kenmerken van het proces van arbeidscirculatie. De studie maakt een vergelijking tussen interne als internationale arbeidsmigratie. Nadrukkelijk gaat het hierbij om de geografische mobiliteit van arbeid en niet om fenomenen als huwelijksmigratie, vluchtelingen of toerisme. Hoewel arbeidsmigratie geen nieuw onderwerp is in de ontwikkelingsliteratuur, is het nog immer een hoogst actueel thema in de ontwikkelingslanden en in het huidige tijdsgewricht dat gekenmerkt wordt door toenemende globalisering. In het algemeen geldt dat de voortschrijdende economische liberalisering, de verbeterde communicatie en de veranderende internationale arbeidsmarktverhoudingen hebben geleid tot een grotere wederzijdse afhankelijkheid van landen. De daarmee samenhangende mobiliteit van kapitaal, goederen en arbeid is toegenomen. Arbeidsmobiliteit neemt een hoge vlucht, is een wereldwijd fenomeen en kenmerkt zich door een vergroot volume, een grotere diversiteit in vormen en een toenemende participatie van vrouwen daarin. Typerend voor de huidige internationale arbeidsmigratie is dat de richting van de arbeidsmigratie verschuift van die uit ontwikkelingslanden naar de geïndustrialiseerde wereld (VS, Australië, Europa), naar arbeidsmigratie tussen de landen in het Zuiden onderling.

Om een goed beeld te verkrijgen van de arbeidsmigratie in Oost-Java is behalve van literatuuronderzoek gebruik gemaakt van surveys en casestudy's. Deze studie bestaat uit vier gedeelten. Het eerste deel omvat een discussie van de bestaande theorieën op het gebied van migratie, arbeidscirculatie en internationale migratie, gevolgd door een presentatie van de gebruikte metho-

den en technieken van onderzoek. Het tweede deel is een analyse van de historisch-structurele factoren die van invloed zijn op arbeidsmobiliteit. Het derde deel is een presentatie van de analyse op het niveau van het huishouden en het individu. De uitkomsten van de surveys en casestudy's worden besproken. Het laatste deel bevat de samenvatting en de conclusies.

Theoretische benadering

In de rurale gebieden van de ontwikkelingslanden wordt de bevolking in toenemende mate gestimuleerd (of gedwongen) om elders emplooi te zoeken. Hoewel factoren als ecologische degradatie, mechanisering van de landbouw en verschillen in welvaart oorzaken kunnen zijn van arbeidsmigratie, is de exacte relatie tussen arbeidsmobiliteit, urbanisatie en (onder)ontwikkeling nog immer onderwerp van debat. Slechts verwijzen naar zulke ('push') factoren is te simpel en biedt geen afdoende verklaring. Immers, hoe komt het dat bepaalde inwoners van een bepaald dorp wel elders werk zoeken en de andere niet? Waarom zijn er zoveel verschillen in de mate van rurale migratie tussen dorpen onderling en tussen huishoudens uit eenzelfde gebied of dorp?

In deze studie (zie hoofdstuk 2) wordt ervan uitgegaan dat het proces van arbeidsmobiliteit uiteindelijk slechts afdoende verklaard kan worden door het in de context van het ontwikkelingsproces te plaatsen. De relatie tussen plattelandsontwikkeling en arbeidsmobiliteit is complex en dialectisch. Arbeidsmobiliteit is zowel gevolg als oorzaak van plattelandsontwikkeling. Deze studie poogt het micro- en macroniveau in theorie en analyse samen te brengen. Het theoretische debat rond arbeidsmigratie uit rurale gebieden heeft zich lange tijd bewogen rond de controverse tussen de functionalistische, micro-georiënteerde theorieën, met hun nadruk op beslissingsprocessen en equilibrium, aan de ene kant, en de macro-georiënteerde historisch structurele theorieën, met meer nadruk op ongelijke economische ontwikkeling, kapitalistische expansie en de beleidsdimensie, aan de andere kant. In aansluiting op meer recente benaderingen ("structuration theory", "new economics of labour migration" en de "social capital theory") is er in deze studie voor gekozen om de aandacht te richten op het tussenliggende (meso)niveau, dat wil zeggen het huishouden en de daarmee verbonden netwerken. Het huishouden is als eenheid van observatie en analyse genomen, met speciale aandacht voor de kenmerken ervan (klasse, compositie, sociale netwerken). Het huishouden wordt hierbij beschouwd als een dynamische context waarbinnen individuen beslissingen nemen en die in constante wisselwerking staat met processen op lokaal en supralokaal niveau. Met een focus op het huishouden als analyse-

eenheid is getracht te overstijgen.

Probleemstelling

De probleemstelling geografische arbe voor dit fenomeer quenties te beschr migratie alsook aa en de ontwikkeling, verandering in de lokaal niveau, op o die het proces stim zeggen pre-, actuele den en de (verande

Onderzoeksgebied

Om de verbanden bloot te leggen, is kelend, dynamisch weinig onderzoek n De kennis over m migratie in Indones de bestaande datab tijdelijke migratie n en permanente vor het Indonesische M onderschat omdat Aziatische regio de

Deze studie biedt ee op basis van hun culturele kenmerke hangen met sociaal de bevolking volde Oost-Javaanse distri het eerste heeft ee regionaal product, hoog bruto regiona

de deel is een analyse van de
zijn op arbeidsmobiliteit. Het
het niveau van het huishouden
in casestudy's worden bespro-
de conclusies.

nden wordt de bevolking in
om elders emplooi te zoeken.
chanisering van de landbouw
in van arbeidsmigratie, is de
e en (onder)ontwikkeling nog
naar zulke ('push') factoren
y. Immers, hoe komt het dat
ers werk zoeken en de andere
ate van rurale migratie tussen
zelfde gebied of dorp?

uitgegaan dat het proces van
verklaard kan worden door het
plaatsen. De relatie tussen
is complex en dialectisch.
van plattelandsontwikkeling.
theorie en analyse samen te
ratie uit rurale gebieden heeft
tussen de functionalistische,
op beslissingsprocessen en
ateerde historisch structurele
sche ontwikkeling, kapitalis-
dere kant. In aansluiting op
", "new economics of labour
eze studie voor gekozen om
o)niveau, dat wil zeggen het
en. Het huishouden is als
t speciale aandacht voor de
etwerken). Het huishouden
text waarbinnen individuen
king staat met processen op
het huishouden als analyse-

eenheid is getracht de tekortkomingen van de micro- en macrobenaderingen
te overstijgen.

Probleemstelling

De probleemstelling van dit onderzoek is enerzijds om de mate en typen van
geografische arbeidsmobiliteit te registreren en anderzijds om een verklaring
voor dit fenomeen te vinden alsmede de meest in het oog springende conse-
quenties te beschrijven. Derhalve wordt aandacht besteed aan het *proces* van
migratie alsook aan de *context en condities* waarbinnen dit proces zich afspeelt
en de ontwikkeling daarvan. De onderzoeksvragen hebben betrekking op de
verandering in de mate en typen van arbeidsmigratie op zowel regionaal als
lokaal niveau, op de (sociaal-culturele, economische en historische) factoren
die het proces stimuleren of afremmen, en op het proces van migratie (dat wil
zeggen pre-, actuele en post-migratiefasen), de actoren die het proces beïnvloe-
den en de (veranderende) rol die ze daarin spelen.

Onderzoeksgebieden en onderzoekspopulatie

Om de verbanden tussen arbeidsmobiliteit en plattelandsontwikkeling goed
bloot te leggen, is als casus gekozen voor Oost-Java, een zich sterk ontwik-
kelend, dynamisch en gevarieerd gebied binnen Indonesië. Totnogtoe is er
weinig onderzoek naar de diversiteit van arbeidsmobiliteit in Oost-Java gedaan.
De kennis over met name arbeidscirculatie, forensisme en internationale
migratie in Indonesië is beperkt. Zoals uiteengezet in hoofdstuk 3, registreren
de bestaande databronnen, zoals de nationale volkstellingen, deze typen van
tijdelijke migratie niet afdoende, maar registreren ze slechts de interprovinciale
en permanente vormen van migratie. Internationale migratie wordt wel door
het Indonesische Ministerie van Arbeid geregistreerd, maar de aantallen zijn
onderschat omdat de illegale arbeidsmigratie naar met name de Zuidoost-
Aziatische regio de officiële arbeidsmigratie overtreft.

Deze studie biedt een vergelijkende analyse van een drietal dorpen geselecteerd
op basis van hun verschillende agro-ecologische, economische en sociaal-
culturele kenmerken, waarbij de historische en actuele processen die samen-
hangen met sociaal-economische ontwikkeling en geografische mobiliteit van
de bevolking voldoende aandacht krijgen. De onderzoekslocaties liggen in twee
Oost-Javaanse districten met de volgende sociaal-economische basiskenmerken:
het eerste heeft een voornamelijk agrarische economie met een laag bruto
regionaal product, het tweede een gediversifieerde economie met een relatief
hoog bruto regionaal product. De districten zijn geselecteerd en geclassificeerd

na bestudering van secundaire bronnen. De drie onderzoekslocaties verschillen qua agro-ecologische kenmerken, type economie en bevolkingssamenstelling. Op het niveau van het huishouden is een vergelijking gemaakt tussen migranten niet-migranten-huishoudens, geïdentificeerd tijdens de eerste fase van het onderzoek (sample-survey). Tijdens de fase van de diepte-interviews/case-study's zijn representatieve gevallen van homogene groepen binnen de migranten en niet-migranten huishoudens geselecteerd en onderzocht op basis van een multivariate analyse van de baseline-surveygegevens.

Methoden en technieken

Deze studie maakt zowel gebruik van antropologische technieken als van technieken die meer gangbaar zijn binnen de demografie en de sociologie. Om migranten- en niet-migranten- huishoudens en hun sociaal-economische kenmerken te identificeren c.q. te analyseren, is gebruik gemaakt van een baseline-survey, later aangevuld met een socio-economische survey.

De in totaal 744 huishoudens voor de baseline-survey zijn geselecteerd met gebruikmaking van area probability sampling. Voor de sociaal-economische survey, waarin meer gedetailleerde en 'gevoelige' informatie wordt gevraagd, is uit de huishoudens geselecteerd voor de baseline-survey een steekproef van tien procent genomen (in totaal 75 huishoudens). In een latere fase van het onderzoek is een meer antropologische benadering gehanteerd waarbij de voornaamste dataverzamelingstechnieken bestonden uit participerende observatie, diepte-interviews, key-informant interviewing en het opstellen van life histories. Ook zijn enkele migranten tijdens de voorbereiding van hun reis, gedurende de reis zelf en op de plek van bestemming geobserveerd en geïnterviewd.

Belangrijkste resultaten

De analyse van historisch-structurele factoren van invloed op arbeidsmigratie in Indonesië, in de hoofdstukken 4 en 5, laat zien dat Oost-Java binnen één generatie is veranderd van een belangrijk bestemmingsgebied voor migranten elders uit Java in een belangrijke regio van herkomst van migranten. Was Oost-Java in de 19e eeuw nog een relatief dunbevolkt en onontgonnen gebied, het is nu een gebied met een sterk groeiende en diversificerende economische structuur, met als keerzijde problemen op het gebied van overbevolking, landtekort en ecologische degradatie.

Migratiebestemming
De huidige migranten die vertrekken naar de stad, het stedelijk-urbaan, hetzij met spontaan ('spontaan'). In toenemende mate met bestemmingen naar de migratiestroom.

De migratie varieert op sociaal-economische en economische basis. De verschillen tussen de hoger geleerde en de laagst-geleerde eerstgenoemde gebieden. Java zijn relatief dunbevolkt, de subsistentie-landbouw, de lagergelegen gebieden met irrigatiewerken, intensief ontwikkelde industrie en de voornaamste aantrekkingskracht 'driehoek', het gebied van de migranten zijn zowel in de 'informele sector' te vinden als straatverkopers, bestaande uit bouwlieden. Een minderheid in andere rurale gebieden zijn, veelal ongehuwd.

Binnen Indonesië zijn de arbeidscirculanten de meest voorkomende in Oost-Kalimantan en Irian Jaya. Mannen als vrouwen circuleren als ambulante straatverkopers (Kalimantan; Irian Jaya).

Daarnaast zijn er de terugmigranten die zijn naar voornamelijk naar de stad, het hierbij om permanent te zijn in onze baseline-survey omdat ze vaak de weg terug naar familie en vrienden, d

Migratiebestemmingen

De huidige migrantenstroom uit Oost-Java is zeer divers en betreft migranten die vertrekken naar gebieden binnen de Indonesische archipel, ruraal en urbaan, hetzij met steun van de overheid (Transmigratie), hetzij zonder steun ('spontaan'). In toenemende mate maken ook internationale arbeidsmigranten met bestemmingen in het Midden-Oosten en Zuidoost-Azië deel uit van de migratiestroom.

De migratie varieert in Oost-Java per regio, afhankelijk van de agro-ecologische en economische condities. Migratie binnen Oost-Java vindt vooral plaats tussen de hoger gelegen kalksteengebieden en de lager gelegen gebieden. De eerstgenoemde gebieden in de zuidelijke en noordelijke kuststroken van Oost-Java zijn relatief dunbevolkt en hebben als belangrijkste bron van inkomsten de subsistentie-landbouw, zonder een noemenswaardige industriële sector. De lagergelegen gebieden die veel migranten aantrekken, hebben uitgebreide irrigatiewerken, intensieve rijstteelt (*sawah*), commerciële landbouw, een meer ontwikkelde industrie en dienstensector, en zijn meer geurbaniseerd. De voornaamste aantrekkingspool binnen Oost-Java is de zogenaamde 'Gouden driehoek', het gebied tussen Surabaya, Jombang, Pasuruan en Malang. De migranten zijn zowel mannen als vrouwen die veelal in de zogenaamde urbane 'informele sector' terecht komen, en werken als dienstmeisjes, ambulante straatverkopers, bestuurders van fietstaxi's (*becak*), fabrieksarbeiders en bouwlieden. Een minderheid van de migranten vindt werk als landarbeider in andere rurale gebieden. Kenmerkend voor deze groep is dat ze relatief jong zijn, veelal ongehuwd en met een lage opleiding.

Binnen Indonesië zijn de voornaamste bestemmingsgebieden van Oost-Javaanse arbeidscirculanten de stedelijke gebieden van West-Java, Noord-Sumatra, Oost-Kalimantan en Irian Jaya. Deze stroom migranten bestaat uit zowel mannen als vrouwen die meestal in de stedelijke informele sector werken als ambulante straatverkoper, chauffeur of als arbeider in de bouw en olie-industrie (Kalimantan; Irian Jaya). Een minderheid vindt werk in de landbouw.

Daarnaast zijn er de transmigranten die met hulp van de overheid gemigreerd zijn naar voornamelijk Zuid-Sumatra, Sulawesi en Irian Jaya. In principe gaat het hierbij om permanente migratie van hele huishoudens, die uiteraard niet in onze baseline-survey zijn opgenomen. Deze migranten worden hier genoemd omdat ze vaak de weg vrijmaken voor andere 'spontane' migranten, veelal familie en vrienden, die in een later stadium volgen naar het bestemmings-

gebied. Hierbij zij opgemerkt dat er ook (trans)migranten zijn die om emotionele, sociale of economische redenen toch kiezen voor terugkeer naar Java.

De bestemmingen van internationale arbeidsmigranten zijn Saoedi-Arabië, Maleisië en Singapore. In toenemende mate is er echter ook sprake van arbeidscirculatie naar Noordoost-Azië (Hongkong, Taiwan). Als gevolg van de vraag naar huishoudelijk personeel in Saoedi-Arabië betreft het in het eerste geval met name vrouwen. Deze migratie is sterk gereguleerd door de overheid, maar toch vinden Indonesische migranten ook langs illegale weg hun weg naar Saoedi-Arabië, onder andere door van tussenpersonen gebruik te maken of door niet direct terug te keren na het volbrengen van de Islamitische bedevaart naar Mekka (Hadj). In het geval van Singapore en Maleisië gaat het met name om mannen die emplooi vinden in de bouw- en plantagesector. Deze migratie is voor het grootste gedeelte clandestien en vindt plaats met behulp van georganiseerde netwerken van mensensmokkelaars, die opereren vanuit de rurale gebieden in Oost-Java met vertakkingen in de urbane centra, in Sumatra, in Singapore en Maleisië. Hoewel de overheden in de desbetreffende landen deze illegale migratie een halt trachten toe te roepen door een restrictief en repressief beleid, heeft dit de stroom illegalen niet tot stoppen gebracht. De rol van intermediairs en sociale netwerken ('migrant institutions') is een belangrijke verklarende factor voor het ontstaan en bestendigen van migratie en arbeidscirculatie en wordt derhalve in deze studie nader geanalyseerd.

De internationale arbeidsmigranten wijken wat individuele kenmerken betreft af van de arbeidscirculanten binnen Indonesië: zij waren gemiddeld wat ouder, vaker gehuwd en hadden gemiddeld een hogere opleiding.

Geografische en beroepsmatige specialisering

Opvallend is dat het volume, de frequentie en het type van de arbeidsmigratie verschilt per dorp. De arbeidscirculatie in de onderzoekslocatie met voornamelijk subsistentie-landbouw (Sumbersari), is in het geval van mannen voor een groot deel geharmoniseerd met de landbouwcyclus (seizoensmigratie). De mannelijke arbeidscirculanten werkten in meerderheid als ambulante verkoper van bakso (bakmie) in de stedelijke centra op Java. De vrouwen echter, veelal werkzaam als dienstmeisje in stedelijke huishoudens, hadden minder mogelijkheden om frequent terug te keren naar hun dorp voor het verrichten van agrarisch werk. Internationale arbeidsmigratie was ten tijde van het onderzoek in deze locatie nauwelijks van betekenis.

In de locatie met con- die werken als ambu- de Oost-Javaanse ste- (vrouwen). Hier wa- Maleisië een opvallei- die banden onderhield- hierin een grote rol- door middel van het- van de migranten naa- er ook sprake is van h- hoge vergoedingen d- verstrekten tegen zee-

In Ngasem, de onderz- was het volume van a- vraag naar arbeid in de- naar andere eilanden- Maleisië in mindere m- rol speelt was de migr- name gericht op de st- contractarbeiders in de- circuleerde illegaal na- Enkele vrouwen werk-

Analyse op huishouden-
De hypothese dat arbe- huishoudens, wordt nie- niveau in hoofdstuk 8- is voor alle sociale lag- intensiteit, type en uitk- Indonesië en internatio- enig land in bezit (zoge- huishoudens probeerd- met landbezitters aan t- door niet-agrarische i- zoeken (circulatie en in- een accumulatiestrategie, marktgewassen verbo- handel. Binnenlandse e-

ans)migranten zijn die om emotio-
kiezen voor terugkeer naar Java.

idsmigranten zijn Saoedi-Arabië,
ate is er echter ook sprake van
ngkong, Taiwan). Als gevolg van
edi-Arabië betreft het in het eerste
erk gereguleerd door de overheid,
ok langs illegale weg hun weg naar
senpersonen gebruik te maken of
gen van de Islamitische bedevaart
ore en Maleisië gaat het met name
en plantagesector. Deze migratie
en vindt plaats met behulp van
kkelaars, die opereren vanuit de
n in de urbane centra, in Sumatra,
eden in de desbetreffende landen
te roepen door een restrictief en
en niet tot stoppen gebracht. De
(‘migrant institutions’) is een
aan en bestendigen van migratie
ze studie nader geanalyseerd.

at individuele kenmerken betreft
zij waren gemiddeld wat ouder,
ere opleiding.

het type van de arbeidsmigratie
derzoekslocatie met voornamelijk
het geval van mannen voor een
cyclus (seizoensmigratie). De
erheid als ambulante verkoper
va. De vrouwen echter, veelal
lens, hadden minder mogelijk-
lorp voor het verrichten van
as ten tijde van het onderzoek

In de locatie met commerciële landbouw (Pakong) vindt men veelal migranten die werken als ambulante straatverkoper of als industriearbeider (mannen) in de Oost-Javaanse steden (Surabaya en Malang), of als hulp in de huishouding (vrouwen). Hier was internationale arbeidsmigratie naar Saoedi-Arabië en Maleisië een opvallend verschijnsel. Enkele welgestelde lokale entrepreneurs die banden onderhielden met wervingsagenten in Jakarta en overzee, speelden hierin een grote rol. Zij faciliteerden en organiseerden de (illegale) migratie door middel van het informeren van potentiële migranten en het begeleiden van de migranten naar hun bestemming via een netwerk van subagenten. Dat er ook sprake is van het exploiteren van migranten komt tot uitdrukking in de hoge vergoedingen die ze voor hun diensten vroegen en de leningen die zij verstrekten tegen zeer hoge rente.

In Ngasem, de onderzoekslocatie met een gediversifieerde lokale economie, was het volume van arbeidscirculatie het kleinst, wat verklaarbaar is uit de vraag naar arbeid in de lokale dakpannenindustrie. Hier kwam arbeidscirculatie naar andere eilanden binnen Indonesië het meest en illegale migratie naar Maleisië in mindere mate voor. Aangezien landbouw hier een ondergeschikte rol speelt was de migratie niet seizoengebonden. Arbeidscirculatie was met name gericht op de steden waar mannen en vrouwen tijdelijk werkten als contractarbeiders in de industrie en de bouw. Een toenemend aantal mannen circuleerde illegaal naar Maleisië voor werk in de plantage- en bouwsectoren. Enkele vrouwen werkten tijdelijk als dienstmeisje in Saoedi-Arabië.

Analyse op huishoudensniveau

De hypothese dat arbeidscirculatie met name kenmerkend is voor de armste huishoudens, wordt niet gestaafd door deze studie. De analyse op huishoudensniveau in hoofdstuk 8 bracht aan het licht dat arbeidscirculatie kenmerkend is voor alle sociale lagen in de onderzoekslocaties, hoewel er verschil was in intensiteit, type en uitkomst. De analyse laat zien dat arbeidscirculatie (binnen Indonesië en internationaal) het meest voorkomt in de groep huishoudens met enig land in bezit (zogenaamde smallholders met 0,1-0,99 hectare land). Deze huishoudens probeerden hun economische basis uit te breiden door deelpacht met landbezitters aan te gaan, marktgewassen te verbouwen, door veeteelt en door niet-agrarische inkomensbronnen op lokaal en supra lokaal niveau te zoeken (circulatie en internationale migratie). De rijkste huishoudens volgden een accumulatiestrategie waarbij ze hun land en vee in (deel)pacht gaven, marktgewassen verbouwden en participeerden in kleinschalige industrie en handel. Binnenlandse en internationale arbeidscirculatie kwam in mindere mate

in deze groep van huishoudens voor. De landloze huishoudens volgden een overlevingsstrategie: behalve dat sprake was van deelpacht, kleinschalige huisnijverheid en circulaire arbeidsmigratie verhuurden de leden van het huishouden hun arbeidskracht als dagloner in de landbouw. Internationale migratie is nauwelijks een optie omdat dat hoge kosten met zich meebrengt. Voor huishoudens met veel bezit kan arbeidsmigratie tot verdere accumulatie leiden, terwijl het voor de armere huishoudens slechts een mogelijkheid tot overleving inhoudt. De inkomensverschillen binnen de dorpsamenleving worden daardoor uiteindelijk nog meer geaccentueerd.

De analyse in hoofdstuk 8 laat tevens zien dat arbeidscirculatie het meest voorkomt in grote, samengestelde huishoudens, hetgeen te verklaren is door hun grotere arbeidspotentieel. Dit biedt deze huishoudens de mogelijkheid te participeren in externe arbeidsmarkten, zodat hun economische basis verbreed en mogelijke productierisico's verspreid worden.

In hoofdstuk 9 is uiteengezet dat sociale netwerken en de toegang tot wervingsagenten wezenlijke factoren zijn in de verklaring van internationale migratie en arbeidscirculatie. Deze wervingsagenten, veelal welgestelde leden van de lokale elite en overheidsdienaren, zijn cruciale schakels tussen de lokale, de regionale en de nationale economie. Zij hebben toegang tot externe actoren en instituties die van belang zijn voor migratie en hebben informatie over externe arbeidsmarkten.

Hoofdstuk 10 laat zien dat voor de migranten zelf internationale arbeidsmigratie meer kosten met zich meebrengt maar potentieel ook meer oplevert in vergelijking met arbeidscirculatie binnen bijvoorbeeld Indonesië. Dit hangt echter sterk af van de uitgangspositie van het huishouden waartoe iemand behoort voordat hij of zij migreert. Een potentiële migrant heeft minder kans om kapitaal op te bouwen als deze bij gebrek aan middelen de hulp van een bemiddelaar of geldschietster nodig heeft. De verdiensten worden in dat geval door de bemiddelaars afgeroomd. De minder welgestelde migrantenhuishoudens besteedden hun verdiensten aan huisvesting, vee en het terugbetalen van schulden. De rijkere huishoudens, met investeringskapitaal, konden de migratiekosten gemakkelijker opbrengen en hebben de mogelijkheid om hun kapitaal en hun bezit te vermeerderen. Zij gebruikten de geldzendingen voor het aanschaffen van transportmiddelen, productiemiddelen of zetten het op de bank. Analyse van het gebruik van de geldzendingen van migranten laat echter zien dat het verdiende geld in de meeste gevallen niet productief wordt besteed.

Het belang van
huishoudens de

Het blijkt dat he
in de onderzoeks
vormt, hetzij om
in staat is extra a

Bijdrage van de
Totnogtoe is een
circulatie en inter
weinig onderzoec
tegenstelling tot d
zijn ook studies n
beoogt dit hiaat in
op te vullen.

De studie heeft lat
Java veel groter is
noodzakelijke aan
geaggregeerde dat
bevolkingsmobilite

De scheiding tussen
matig: beide typen
dorps- en huishoud
waarin demografisch
gecombineerd word
middels een kwalitat
zoek naar arbeidsmig
waarbij factoren op z
worden meegenomen

andloze huishoudens volgden een
was van deelpacht, kleinschalige
die verhuurden de leden van het
r in de landbouw. Internationale
hoge kosten met zich meebrengt.
smigratie tot verdere accumulatie
ens slechts een mogelijkheid tot
len binnen de dorpsamenleving
ccentueerd.

a dat arbeidscirculatie het meest
ens, hetgeen te verklaren is door
e huishoudens de mogelijkheid te
t hun economische basis verbreed
orden.

erken en de toegang tot wervings-
aring van internationale migratie
, veelal welgestelde leden van de
ale schakels tussen de lokale, de
oben toegang tot externe actoren
ratie en hebben informatie over

nten zelf internationale arbeids-
aar potentieel ook meer oplevert
ijvoorbeeld Indonesië. Dit hangt
het huishouden waartoe iemand
ntiële migrant heeft minder kans
k aan middelen de hulp van een
verdiensten worden in dat geval
der welgestelde migrantenhuus-
vesting, vee en het terugbetalen
nvesteringskapitaal, konden de
hebben de mogelijkheid om hun
bruikten de geldzendingen voor
ctiemiddelen of zetten het op de
lingen van migranten laat echter
n niet productief wordt besteed.

Het belang van de geldzendingen is evenwel groot en betekent voor veel huishoudens de enige manier om het hoofd boven water te houden.

Het blijkt dat het verlies aan arbeidskracht door middel van arbeidscirculatie in de onderzoekslokaties voor de meeste huishoudens nauwelijks een probleem vormt, hetzij omdat er genoeg reservearbeid beschikbaar is, hetzij omdat men in staat is extra arbeidskracht in te huren.

Bijdrage van de studie voor de huidige stand van onderzoek en kennis. Totnogtoe is een studie met een comparatieve opzet over met name arbeidscirculatie en internationale migratie in Oost-Java niet voorhanden. Er is relatief weinig onderzoek verricht in het zuidelijk kalksteengebied van Java, in tegenstelling tot de lager gelegen gebieden met natte rijstbouw. In het bijzonder zijn ook studies naar migratiestromen vanuit dit gebied schaars. Deze studie beoogt dit hiaat in de wetenschappelijke kennis over Oost-Java gedeeltelijk op te vullen.

De studie heeft laten zien dat de diversiteit van de arbeidsmobiliteit in Oost-Java veel groter is dan uit de bestaande studies blijkt. De uitkomsten zijn een noodzakelijke aanvulling op analyses die werden uitgevoerd op basis van geaggregeerde datasets, zoals volkstellingen, waarbij een te lage mate van bevolkingsmobiliteit werd geregistreerd.

De scheiding tussen interne en internationale migratie in de theorie is kunstmatig: beide typen van arbeidsmobiliteit hangen samen en komen samen op dorps- en huishoudensniveau. De studie laat zien dat een onderzoeksopzet waarin demografische, sociologische en antropologische onderzoeksmethoden gecombineerd worden een vruchtbare is: de kwantitatieve uitkomsten worden middels een kwalitatieve analyse in een bredere context geplaatst. Het onderzoek naar arbeidsmigratie en -circulatie kan zijn voordeel doen met een opzet waarbij factoren op zowel macro- als microniveau in de theorie en de analyse worden meegenomen. In deze studie is een poging daartoe gedaan.